ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.13
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.5/59

Лахмотов К. О.
https://orcid.org/0000-0002-4047-4556
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ҐУСТАВА РАДБРУХА В СУЧАСНІЙ СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Стаття присвячена дослідженню інтерпретації категорії справедливості права за філософсько-правовим конструктом «Формула Радбруха» німецького філософа Ґ. Радбруха та особливостям його застосування у судових рішеннях. Автор аналізує генезу поглядів німецького філософа на справедливість – від визначення її як категорії формально нормативної ідеї, змістом якої є рівне нормативне регулювання суспільних відносин, до переосмислення цієї концепції після Другої світової війни та формулювання так званої «Формули Радбруха». Остання визначає межу «нестерпної несправедливості» закону, за якої нормативно-правовий акт втрачає юридичну чинність як такий, що суперечить природі права.

У статті простежено філософське підґрунтя поглядів Ґустава Радбруха, зокрема вплив ідей Платона, І. Канта, представників природно-правової школи (Г. Гроція, Т. Гобса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Руссо), а також проаналізовані погляди сучасних дослідників (Р. Алексі, С. Тан, С. Полсона) на філософсько-правовий конструкт німецького філософа. Окрему увагу приділено значенню Декларації прав людини і громадянина 1789 року як орієнтира для визначення межі нестерпної несправедливості та обґрунтовано доцільність доповнення цього орієнтира положеннями конституцій сучасних демократичних держав.

Проаналізовано два блоки судової практики, серед яких рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 24 жовтня 1996 року, рішення ЄСПЛ та окремі рішення судів України. На основі цього аналізу окреслено межі коректного застосування «Формули Радбруха» та запропоновано переосмислення орієнтирів визначення рівня нестерпної несправедливості нормативно-правового акта на сучасному етапі розвитку суспільних відносин.

Ключові слова: *позитивне право, рівність, Декларація прав людини і громадянина, Конституції, «нестерпна несправедливість», демократизація суспільства, публічно-правові правовідносини, правосуддя.*

Постановка проблеми. Категорія справедливості є однією з основоположних та ключових складових, які мають враховуватись під час законодавчого процесу. Розуміючи взаємопов'язаність та тісний зв'язок функціонування законодавчої та судової гілки влади у будь-якій демократичній державі, одним з ключовим обов'язків парламентарів є створення чіткого та зрозумілого закону, положення якого мають тлумачитись і застосовуватись суддями для прийняття справедливого судового рішення.

Водночас, необхідно розуміти, що категорія справедливості не є об'єктивно визначеною за своєю природою, вона формується під безліччю факторів зовнішнього впливу та сприйняття реальності кожним окремо взятим індивідом. Власне тому виникає вагома проблема об'єктивізації справедливості, та втілення її у нормативно-правових актах.

Справедливість має різні виміри: соціальний, моральний, особистісний тощо, проте особливо гостро вона пов'язана саме з правом, оскільки

© Лахмотов К. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

з часів Античності право і справедливість розглядали як явища однієї природи. Це помітно навіть етимологічно в українській та латинській мовах.

Як слушно зазначає Р. Васильченко, поняття справедливості стає більш комплексним у своєму розумінні та вже включає різноманітні аспекти життя в сучасному глобальному суспільстві, що дозволяє зробити висновок про її вихід за межі соціально-економічних відносин та увібрання в себе також культурних, технологічних та юридичних аспектів [1, с. 19].

Власне тому, наразі в широких юридичних колах актуалізується питання пошуку та застосування універсального механізму для визначення та окреслення категорії справедливості закону. Безумовно, одним з таких механізмів слід вважати положення так званої «Формули Радбруха», яка була сформована німецьким філософом права Ґ. Радбрухом у перші роки після закінчення Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження категорії справедливості права (також можна використовувати як конструкцію межа справедливості закону), у вченні Ґ. Радбруха, були присвячені наукові роботи Р. Алексі, С. Полсона, С. Тан, М. Козюбри, В. Середюк, С. Дудар та ін.

Окрім того, як вже зазначалося вище виміром втілення такого аспекту як «справедливість нормативно-правового акту» – є судове рішення. Тому слід наголосити, що на сьогодні питання застосування «Формули Радбруха» у судових рішеннях є вкрай маловивченим та дослідженим, лише окремі науковці, серед яких доцільно виділити С. Тан, В. Бігуна і Р. Алексі, частково здійснювали аналіз судових рішень, які ставили під сумнів дійсне втілення у положеннях закону категорії справедливості. Доцільно також наголосити, що питання застосування положень «Формули Радбруха» у судових рішеннях було одним із центральних у науковій дискусії між Г. Гартом та Л. Фуллером.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження інтерпретації категорії справедливості у «Формулі Радбруха» та її втілення у судових рішеннях, а також дослідження самої «Формули» як дієвого юридичного механізму.

Виклад основного матеріалу. Категорія справедливості є однією зі складових тріади «ідеї права», яку німецький філософ вперше описав у своїй праці «Філософія права», яка була опублікована у 1932 році. Ґ. Радбрух є послідовником ідей І. Канта, а також Баденської школи неокантіанства, що вплинуло на застосування ним у своїх працях дихотомії, тобто розмежування категорії права на дві складові, як буття (існуюче право) та належне (істинна цінність, яка має бути пізнавана індивідом) [2, с. 38–39].

Задля досягнення категорії належного права, тобто ідеалу, який існує поза дійсною свідомістю людини, будь-який нормативно-правовий акт (або ж у більш вузькому розумінні позитивно чинна норма права) має включати в собі тріаду ідей, а саме: справедливість, доцільність та правопевність [3, с. 426–427]. Усі три складові взаємопов'язані між собою, та формують центральне ядро, яке називається «ідея права».

У своїй філософії права Ґ. Радбрух визначив справедливість як рівне нормативне врегулювання правовідносин, які складаються між різними суб'єктами. Категорія справедливості має неодмінно обґрунтовуватися правовим принципом рівності, мета якого полягає в нівелюванні соціального статусу індивідів, обходу проблематики їх майнового статусу [4, с. 156].

Аналізуючи більш детально наукову працю «Філософія права» (1932) Ґ. Радбруха, можна помітити, що зазначене ним тлумачення принципу рівності співвідноситься з думками Г. Гроція, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гобса, Дж. Лока, які визначали справедливість як правову норму політичного спілкування індивідів, як відносну рівність за принципом «рівним – рівне, нерівним – нерівне» [5, с. 120].

У розумінні Ґ. Радбруха справедливість є формально нормативною ідеєю, зміст якої залежить від психологічних та соціологічних чинників. Для німецького філософа справедливість – це лише «форма того, що є правильним», найвищий критерій позитивного права, реалізувати який слід законодавцю [2, с. 40; 6, с. 7–8]. У даному розумінні суть мислення Ґ. Радбруха частково переплітається з філософським баченням втілення справедливості в суспільстві за Платоном. Так, останній зазначав, що держава має діяти в інтересах громадян, враховуючи принцип справедливості [7, с. 109]. Таким чином грецький мислитель також вбачав можливість реалізації справедливості через законодавчу діяльність.

Тобто, Ґ. Радбрух враховуючи ключові позиції своїх попередників визначає, що справедливість у праві – це перш за все категорія формальна, змістовним елементом якої має бути універсальність, однакове регулювання суспільних відносин, та втілення якої покладається на законодавчу гілку влади.

На нашу думку, слід розуміти, що відносячи структурний елемент ідеї права – справедливість до формальної категорії у своїй ранній роботі, німецьким філософом не було враховано значення релятивізму у її втіленні. Тобто, різні політичні режими, через використання законодавчого механізму, вкладали різний понятійний зміст у «форму справедливості», що дозволяло, у свою чергу, висвітлювати її у власних корисних цілях. Прикладом зазначеного може слугувати законодавча діяльність Третього Рейху, зокрема Закон про право на державне громадянство та Закон захисту німецької крові і німецької честі. У законі про громадянство (§2) йшлося, що громадянином Рейху може бути лише той німецький підданий, у якого в жилах тече «німецька чи споріднена кров…» [8, с. 32–33].

Власне тому, у період після закінчення Другої світової війни німецьким філософом було переосмислено концепцію впливу релятивізму на категорію справедливості, та виведено так звану «Формулу Радбруха», основною ідеєю якої є визначення межі «нестерпно несправедливих законів», які не мають жодного правового підґрунтя та не можуть бути використані для прийняття судового рішення. Зазначені тези Ґ. Радбрухом було опубліковано у двох статтях, перша з яких мала назву «П'ять хвилин філософії права», а друга – «Законне неправо і надзаконне право».

Як в подальшому зазначає філософ, за умови, що нормативно-правовий акт досягне рівня нестерпної несправедливості, він має втратити свою юридичну чинність, як такий, що не відповідає дійсній природі права. Тобто, у випадках нестерпної несправедливості позитивний закон має бути відкинутий і уповноважений орган має діяти по справедливості, оскільки такий закон як «неправильне право» є юридично нечинним, а отже не може бути застосований суддею [9, с. 393].

Сучасна дослідниця теорії природнього права С. Тан у науковій роботі під назвою «Перегляд «Формули Радбруха»: Lex Injusta Non Est Lex Maxim у конституційних демократіях» зауважила, що законна влада для визначення того, чи є закони справедливими, а отже, належним чином пов'язаними з мораллю, має бути розсудлива у межах теорії природного права. На думку дослідниці, положення «Формули Радбруха» мають заповнювати прогалину в різних виняткових сценаріях, наприклад, коли конституція змінюється з метою санкціонування прийняття нестерпно несправедливих законів. У таких випадках судді повинні застосовувати «Формулу Радбруха» щоб визнати конституційну поправку, закон або підзаконний нормативно-правовий акт юридично недійсними [10, с. 6–7].

Як зазначає В. Середюк та С. Дудар, запровадження конструкції «поріг нестерпної несправедливості» мав на меті розкрити сутнісний зміст позитивного права. Нормативно-правові акти, які приймає законодавець, мають втілювати у своєму змісті ідеї загальної рівності для забезпечення непохитності прав людини. Саме з цього приводу Ґ. Радбрух у роботі «П'ять хвилин філософії права» зазначає: «Існують принципи права, які є більш вагомими за будь-який законодавчий акт, так що закон, який їм суперечить, позбавлений юридичної сили. Звичайно, їхні деталі залишаються під питанням, але робота століть фактично створила їхнє міцне ядро, і вони досягли такого далекосяжного консенсусу в так званих деклараціях прав людини і громадянина» [9, с. 394; 6, с. 13].

На нашу думку, під деклараціями прав людини і громадянина німецький філософ скоріш за все розумів Декларацію прав людини і громадянина, яка була прийнята у 1789 році Національними зборами у Франції, та в подальшому положення якої включались до змісту Конституцій європейських та американських держав.

Варто відзначити, що самі положення Декларації прав людини і громадянина 1789 року у повній мірі юридично закріплювали, відображали та обґрунтовували бачення Ґ. Радбрухом справедливості. Так, ст. 6 вказаного документу закріплювала наступне: «Закон є вираження загальної волі», що «усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні». Усі громадяни – рівні перед законом, що відкриває у рівній мірі доступ до усіх публічних посад, місць і служб «відповідно до їхніх здібностей та без будь-яких інших відмінностей, за винятком обумовлених їхніми чеснотами й здібностями» [11, с. 119].

Практичне застосування положень «Формули Радбруха». Застосування положень «Формули Радбруха» досі доволі дискусійне питання. Окремі дослідники, зокрема Д. Фінніс, та С. Тан, вказують, що у теперішніх конституційних демократіях нагальної проблеми у застосуванні поглядів німецького філософа права не існує.

Зокрема, професор Сінгапурського університету менеджменту С. Тан зазначає, що конструкт «Формули Радбруха» слід використовувати для забезпечення лише мінімального ядра прав людини, адже поняття справедливості відноситься до моральних норм, які мають бути відомі як в цілому суспільству, так і законодавцю [10, с. 18].

На нашу думку, позиція С. Тан, хоч і доволі суперечлива, проте виступає свідченням дійсного переосмислення значення та сфери застосування положень «Формули Радбруха».

Разом з тим, варто погодитися, що положення «Формули Радбруха» в історичному контексті були застосовані переважно у так званий «перехідний період» до демократичного суспільства, коли перед судовою владою поставало питання надання правової оцінки законам попереднього авторитарного (тоталітарного) режиму [10, с. 10].

Сучасний погляд на можливість застосування «Формули Радбруха» у судових рішеннях полягає у тому, що конституції теперішніх демократичних держав декларують норми, які є фундаментом функціонування суспільства, а також орієнтиром для судової гілки влади щодо необхідності їх дотримання у прийнятих судових рішеннях.

Разом з тим, на нашу думку, представники судової гілки влади в силу ознайомленості із загальновизнаними принципами права, а також юридичними актами найвищої юридичної сили своєї держави, вправі відмовитись від визнання закону у власних рішеннях, який попри прийняття у встановленій законодавчій процедурі, містить ознаки «нестерпної несправедливості».

Власне тому, наукова стаття розкриває два блоки судових рішеннях, які можуть свідчити про застосування положень «Формули Радбруха». Перший з них присвячений так званому усталеному підходу щодо визначення «нестерпно несправедливих» законів у час перехідного періоду до демократичного суспільства, тоді як другий вміщує у себе приклади відмови судів застосовувати положення нормативно-правового акту задля забезпечення передбачених конституціями прав.

Застосування положень «Формули Радбруха» у перехідний період демократизації суспільства. Серед найбільш відомих судових рішень, у яких було втілено концепцію «Формули Радбруха», доцільним є виділення рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 24 жовтня 1996 року про визначення питання щодо доцільності застосування вогнепальної зброї до громадян Німецької Демократичної Республіки зі сторони власної держави під час незаконного перетину ними державного кордону з Федеративною Республікою Німеччини [12, с. 61]. У своєму рішенні від 24 жовтня 1996 року Федеральний конституційний суд Німеччини зазначив, що тогочасне внутрішнє законодавство Німецької Демократичної Республіки хоч і містило абсолютну заборону втечі громадян закордон і надавало дозвіл застосувати членам Ради національної оборони вогнепальну зброю, однак за своєю суттю не керувалося принципами захисту прав людини [12, с. 61].

Не менш вагомим є рішення Європейського суду з прав людини від 22 березня 2001 року, який в контексті подальшого надання оцінки наявності або відсутності порушення прав людини з боку німецьких органів судової влади, у розрізі прийнятого рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 24 жовтня 1996 року, через системне тлумачення відповідності рішення ст. 7 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зазначив правову позицію, яка містила наступні положення:

– запроваджений порядок охорони державного кордону у Німецькій Демократичній Республіці нехтував правом на життя людини;

– у розумінні положень ст. 7 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [13], притягнення осіб, які здійснювали розстріл мирного населення, до кримінальної відповідальності є обґрунтованим, адже спеціальний закон про охорону державного кордону хоч і не містив заборони застосування вогнепальної зброї, однак явно не відповідав засадам поваги до основоположного права людини на життя [14].

Тобто, як Федеральний конституційний суд Німеччини, так і Європейський суд з прав людини прямо зазначили, що нормативні положення про порядок захисту державного кордону у Німецькій Демократичній Республіці прямо суперечили ідеям справедливості, а тому застосування нормативно-правового акту, який нехтував загальновизнаними принципами права, у тому числі правом на життя, є неприпустимим.

Доволі подібними за змістом до рішення case of Streletz, Kessler and Krenz v. Germany (Applications nos. 34044/96, 35532/97 and 44801/98) від 22 березня 2001 року, є рішення Європейського суду з прав людини під назвами case of «K.-H. W. v. Germany» [15] та «Kononov v. Latvia» [16] в яких суд прийшов до висновку щодо відсутності порушення прав людини з боку держав в аспекті притягнення до кримінальної відповідальності осіб за злочини проти людства, адже нормативно-правові акти того часу за своїм змістом порушували загальновизнані права людини, які визнані на міжнародному рівні.

Зауважимо, що судові рішення, у яких були застосовані положення «Формули Радбруха» щодо визначення порогу нестерпної несправедливості були ухвалені у другій половині 20 століття,

а також на початку 21 століття. Доречно вказати, що юридична наука за своєю суттю є динамічною, та має враховувати розвиток суспільних відносин. Лише за такої умови є можливим баланс між позитивним правом, санкціонованим державою, та інтересами суспільства.

Тому, задля актуалізації поглядів німецького вченого, слід наголосити, що сучасним орієнтиром для визначення межі «нестерпної несправедливості» можна вважати положення Конституцій демократичних держав, адже після Другої світової війни французький досвід Декларації прав людини і громадянина 1789 року, про яку неодноразово у своїх працях зазначав німецький філософ, інтенсивно засвоювався у глобальному масштабі. Конституції різних країн розширювали і поглиблювали зміст та перелік прав людини [11, с. 122].

Сучасне застосування положень «Формули Радбруха» у судових рішеннях. Як вже було зазначено вище, наразі філософсько-правовий конструкт німецького вченого можна вважати орієнтиром, який забезпечує втілення категорії справедливості у судових рішеннях.

Аналіз автоматизованої системи Єдиного державного реєстру судових рішень, який діє на території України, дозволяє віднайти всього вісім випадків судових рішень, у яких сторони судового процесу так чи інакше посилались, або ж використовували положення «Формули Радбруха» задля аргументації власної позиції.

Окремої уваги заслуговує аналіз судової справи № 9901/60/19 [17], предметом якої, зокрема, було визнання протиправним та скасування рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 27 грудня 2018 року про результати іспиту.

У межах вищевказаної судової справи позивач, у тому числі, використовував як один із аргументів положення «Формули Радбруха», вказуючи, що рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 27 грудня 2018 року порушує як приписи Конституції України, так і начебто принцип юридичної визначеності або стабільності за «Формулою Радбруха».

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду у рішенні від 24 листопада 2020 року надав власну оцінку вказаним доводам позивача щодо застосування положень «Формули Радбруха», зазначивши наступне:

«151. <…> колегія суддів критично ставиться до доводів ОСОБА_1, що дії Комісії зі зміни умов конкурсу та рішення ВККС від 27 грудня 2018 року не лише порушують Конституцію України, а й констатують порушення принципу юридичної визначеності або стабільності за «формулою Радбруха», з таких підстав.

152. Послуговуючись Великою українською юридичною енциклопедією (том 2, Філософія права, 2017) колегія суддів зазначає, що Радбрух Густав Ламберт у своїй філософії виходив з того, що право – це реальність, смислом якої є служіння «ідеї права», яку він розумів як ідею справедливості. Розрізняючи поняття справедливості в широкому та вузькому значеннях, він формулює теорію справедливості на основі тріади: доцільність, правова визначеність (Rechtssicherheit; правова стабільність, правопевність) та справедливість (у вузькому розумінні). Ці цінності права знаходяться у суперечливому співвідношенні, антиномії. Подоланню антиномії ідеї права присвячене й центральне положення вчення Радбруха, формалізоване у так званій «формулі Радбруха». Основний зміст остаточного варіанту «формули Радбруха» є: несправедливий закон має поступатися справедливості, «надзаконному праву» (ubergesetzliches Recht), якщо розбіжність між позитивним законом і справедливістю сягнула нестерпного виміру.

153. Європейський суд з прав людини в рішенні від 20 жовтня 2011 року у справі «Рисовський проти України» (заява № 29979/04) наголосив, що, зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і якість їхніх дій, мінімізують ризик помилки. Державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (див. рішення у справі «Лелас проти Хорватії», заява № 55555/08, пункт 74)…

155. Враховуючи наведене, колегія суддів вважає, що рішення ВККС від 27 грудня 2018 року та дії відповідача не порушують «формулу Радбруха», оскільки прийнято та вчинені відповідачем згідно норм чинного законодавства, відповідно» [17].

Наведене вище судове рішення дозволяє прийти до двох висновків. Перший – це те, що вперше в історії української юриспруденції на рівні розгляду справи у Верховному Суді було фактично процитовано положення «Формули Радбруха», що у свою чергу дозволяє в подальшому формувати судову практику із її застосування.

Другий стосується меж та способу використання цього філософсько-правового конструкту задля вирішення судового спору. Як вбачається із процитованого фрагменту рішення Верховного

Суду, позивач використав положення «Формули Радбруха» як аргумент щодо незгоди із рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 27 грудня 2018 року, яке було прийняте, на його думку, із порушенням норм низки вищих нормативно-правових актів та Конституції України, а отже було несправедливим.

У такому контексті слід зауважити, що попередня судова практика, зокрема судових юрисдикцій на Європейському континенті, не вбачала за можливе застосування положень «Формули Радбруха» лише як доводу щодо вирішення суперечності між положеннями нормативно-правового акту вищого юридичного рівня та нижчого. Слід розуміти, що концепція німецького філософа передбачала вирішення питання порушення фундаментальних людських прав у законодавчих актах, проте аж ніяк не розв'язання питання з можливої невідповідності процедурних (процесуальних) аспектів невідповідності підзаконного нормативно-правового акту закону.

У зазначеному контексті варто зауважити, що навіть сам Ґ. Радбрух у своїх пізніх наукових працях писав, що за умов дотримання умов конституційної процедури прийняття нормативно-правових актів, категорія справедливості має поступитись своїм пріоритетом правопевності, адже навіть за умови включення в закон певної несправедливості, або ж якщо такий закон навіть не має суспільної користі, він не може бути відкинутий лише через примарні уявлення про справедливість [9, с. 393].

Таким чином, слід погодитись із критичним поглядом судової колегії Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду щодо неможливості та недоцільності застосування положень «Формули Радбруха» у вищевказаній справі, адже зазначений спір стосувався перш за все питання юридичної визначеності, а не справедливості.

Також заслуговує на увагу інша судова справа, а саме № 423/369/17 [18], в рамках якої було ухвалено постанову Попаснянського районного суду Луганської області від 05 квітня 2017 року.

Предметом розгляду цієї справи стало притягнення особи до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення, диспозиція якої передбачала порушення правил провадження господарської діяльності без державної реєстрації як суб'єкта господарювання. Санкція зазначеної статті (на момент ухвалення постанови) передбачала накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції.

У межах розгляду справи № 423/369/17 сторонами судового провадження не було застосовано посилань на положення «Формули Радбруха», однак зміст даного судового рішення свідчить про непряме застосування концепції німецького філософа у вирішенні питання щодо притягнення винної особи до адміністративної відповідальності.

Зазначена позиція знаходить своє відображення у вимірі мотивувальної частини судового рішення, в якій було поставлене питання щодо співмірності безальтернативної санкції, передбаченої ч. 1 ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення з майновим станом особи похилого віку, яку притягали до адміністративної відповідальності.

Зокрема, наведена вище позиція прослідковується у наступних частинах судового рішення:

«… суд не може не звернути увагу на наступне: у той час як КУпАП, здавалося б, повинен встановлювати відповідальність за менш тяжкі правопорушення, ніж злочини, в реальності він передбачає за вчинення деяких адміністративних правопорушень набагато суворіші стягнення, ніж встановлені Кримінальним кодексом України покарання за скоєння нетяжких злочинів…

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного…

Отже, враховуючи викладене, суд вважає, що для досягнення визначеної в ст.23 КУпАП мети адміністративного стягнення (виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами) з урахуванням характеру вчиненого правопорушення, майнового стану ОСОБА_1, наявних обставин, що пом'якшують покарання, необхідно і достатньо накласти більш м'яке адміністративне стягнення, ніж передбачено ч.1 ст.164 КУпАП, а саме у вигляді

штрафу в розмірі 170,00 грн. з конфіскацією вилучених тютюнових виробів» [18].

З наведеного вище вбачається, що судом було застосовано санкцію, яка не була передбачена безпосередньо законом, однак, зважившись на характер «нестерпно несправедливого» стягнення, передбаченого нормативно-правовим актом, до характеру діяння, а також особи правопорушника, органом правосуддя було використано покарання непередбачене законом, задля забезпечення принципу справедливості, та гарантування основних прав людини, про які також зазначав у своїх наукових роботах Ґ. Радбрух.

На можливість такого застосування положень «Формули Радбруха» звертав увагу український науковець М. Козюбра, вказуючи, що положення цього філософсько-правового конструкту не є юридичним приписом для суддів, однак сама ідея справедливості Ґ. Радбруха може бути застосована органами правосуддя [19, с. 124].

Отже, сучасний етап застосування концепції «Формули Радбруха» включає як безпосереднє посилання на філософсько-правовий концепт німецького філософа, так і загального застосування концепту забезпечення принципу справедливості, яке має втілюватись безпосередньо у судових рішеннях.

Вагомою частиною, яка дозволяє використовувати філософсько-правові ідеї німецького філософа, є необхідність перебування правовідносин у публічно-правовій сфері юридичного регулювання, а також необхідність розмежовувати нормативно-правові акти, які не прагнуть досягти справедливості і забезпечити баланс суспільних відносин, від тих, що порушують інтереси окремих індивідів у публічно-владних правовідносинах.

Висновки. Категорія справедливості у вченні Ґ. Радбруха пройшла суттєву еволюцію. У ранній період творчості філософ розглядав справедливість передусім як формально нормативний ідеал, наповнення змісту якого покладалось на законотворця. Однак історичний досвід законодавчої діяльності Третього Рейху, зокрема прийняття законів про громадянство, які мали чітко виражений антисемітський характер, засвідчив небезпеку релятивістського підходу, за якого справедливість стає предметом маніпуляцій з боку політичних режимів. Саме це спонукало філософа до переосмислення власної концепції та формулювання «Формули Радбруха», сутність якої полягає у визнанні юридично нечинними тих законів, які досягають рівня «нестерпної несправедливості».

Аналіз наукової літератури вказує, що «Формула Радбруха» історично застосовувалась переважно у перехідні періоди до демократичного суспільства, коли перед судовою владою поставало питання правової оцінки законодавства попередніх недемократичних режимів. Ключовим критерієм визнання закону нечинним була очевидна суперечність фундаментальним правам людини, насамперед праву на життя, а також загальновизнаним принципам права.

З огляду на динамічність юридичної науки та інтенсивний розвиток прав людини у другій половині XX століття, на нашу думку, обґрунтованим є висновок про те, що сучасним орієнтиром для визначення межі нестерпної несправедливості слід вважати положення конституцій демократичних держав.

Зазначене твердження знаходить своє відображення у теперішній правозастосовній, зокрема і вітчизняній, практиці. Так, аналіз української судової практики засвідчив, що застосування «Формули Радбруха» можливе шляхом інтерпретаційного застосування формули, коли суд, керуючись принципами справедливості та співмірності вправі відступити від припису закону.

Це свідчить про те, що сучасний етап застосування концепції охоплює загальне втілення принципу справедливості у судових рішеннях, шляхом гарантування фундаментальних прав людини від дискримінаційних проявів, які проявляються у нормативно-правових актах.

Отже, підсумовуючи викладене, слід констатувати, що «Формула Радбруха» зберігає свою актуальність як дієвий юридичний механізм забезпечення справедливості права. Однак умовами її коректного застосування є: перебування правовідносин у публічно-правовій сфері регулювання, спрямованість на захист фундаментальних прав людини, а не на вирішення процедурних колізій, використання конституційних положень сучасних демократичних держав як актуальних орієнтирів визначення межі нестерпної несправедливості. Переосмислення цих орієнтирів дозволяє відновити концепцію Ґ. Радбруха як ефективного інструменту утвердження справедливості у діяльності судової влади.

Список літератури:

1. Васильченко Р. Історія поняття справедливості в філософії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 50. С. 15–21.
2. Бігун В. С. Ґустав Радбрух – видатний німецький філософ права. Проблеми філософії права. 2004. Т. II. С. 33–48.
3. Середюк В. В., Богдан О. В. Світоглядно-методологічні засади «ідеї права» Ґустава Радбруха. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 3. Вип. 83. С. 421–428.
4. Радбрух, Густав. Філософія права. Г. Радбрух ; пер. Є. Причепій, В. Приходько. К. : Тандем, 2006. 316 с.
5. Скоромний Д. А. Справедливість у правовому вимірі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2020. Вип. № 1. С. 119–124.
6. Robert Alexy, Gustav Radbruch's Concept of Law. *UPJS Kosice* : веб-сайт. С. 1–14. URL: https://www.upjs.sk/app/uploads/sites/11/2022/10/Gustav-Radbruchs-Concept-of-Law.pdf (дата звернення: 08.08.2026).
7. Гарбар Д. Ю. Сутнісні характеристики категорії справедливості у контексті методології соціально-філософського аналізу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки.* 2022. Вип. 1 (91). С. 105–115. https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(91).2022.105-115.
8. Смертіна М. В. Расова політики Третього Райху (1933 – 1939 рр.) : квал. роб. : 014.03. / Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2022. 74 с.
9. Середюк В. В., Дудар С. К. Формула Ґустава Радбруха: концептуальний аналіз та практичне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 4. Вип. 84. С. 389–396.
10. TAN, Seow Hon. *Radbruch's Formula revisited: The 'Lex Injusta Non Est Lex' Maxim in constitutional democracies.* (2021). *Canadian Journal of Law and Jurisprudence.* 34, (2). С. 461–491. URL: https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=5766&context=sol_research (дата звернення: 08.08.2026).
11. Зінченко О.В. Еволюція ідей Декларації прав людини і громадянина від 1789 р. до початку XXI ст. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2014. № 2 (21). С. 117–124.
12. Абрамович Р. М. Еволюція та співвідношення принципів «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» та «Ex post facto law». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* Т. 129. 2012. С. 59–62.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вісник України* від 16.04.1998. 1998 р. № 13. № 32 від 23.08.2006. стор. 270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 08.08.2026).
14. Case of Streletz, Kessler and Krenz v. Germany (Applications nos. 34044/96, 35532/97 and 44801/98). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59353 (дата звернення: 08.08.2026).
15. CASE OF K.-H. W. v. GERMANY (Application no. 37201/97). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59352%22]} (дата звернення: 08.08.2026).
16. СПРАВА KONONOV ПРОТИ ЛАТВІЇ (Заява № 36376/04). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22display%22:[%220%22],%22languageisocode%22:[%22UKR%22],%22appno%22:[%2236376/04%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-117749%22]} (дата звернення: 08.08.2026).
17. Рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 24 листопада 2020 року у справі № 9901/60/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93080983 (дата звернення: 08.08.2026).
18. Постанова Попаснянського районного суду Луганської області від 05 квітня 2017 року у справі № 423/369/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/65910303 (дата звернення: 08.08.2026).
19. Козюбра М. Практична філософія права : монографія. К. : «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024.

Lakhmotov K. O. INTERPRETATION OF GUSTAV RADBRUCH'S CONCEPT OF JUSTICE IN CONTEMPORARY JUDICIAL PRACTICE ASPECT

This article investigates the interpretation of the category of legal justice through the philosophical-legal construct known as the "Radbruch Formula," developed by the German philosopher G. Radbruch, and examines the specifics of its application in judicial decisions. The author analyzes the genesis of the German philosopher's views on justice-from defining it as a category of a formally normative idea, the essence of which is the equitable normative regulation of social relations, to the rethinking of this concept after World War II and the formulation of the so-called "Radbruch Formula." The latter defines the threshold of "intolerable injustice" in a law, beyond which a normative legal act loses its legal validity as something that contradicts the nature of law.

The article traces the philosophical foundations of Gustav Radbruch's views, in particular the influence of the ideas of Plato, I. Kant, and representatives of the natural law school (H. Grotius, T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau), and analyzes the views of contemporary scholars (R. Alexy, S. Tan, S. Paulson) on the German philosopher's philosophical-legal construct. Particular attention is paid to the significance of the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789 as a benchmark for determining the limits of intolerable injustice, and the author justifies the advisability of supplementing this benchmark with provisions from the constitutions of modern democratic states.

Two sets of judicial precedents are analyzed, including the decision of the German Federal Constitutional Court of October 24, 1996, decisions of the European Court of Human Rights, and selected decisions of Ukrainian courts. Based on this analysis, the boundaries of the correct application of the "Radbruch Formula" are outlined, and a rethinking of the criteria for determining the level of intolerable injustice of a normative legal act at the current stage of the development of social relations is proposed.

Keywords: *positive law, equality, Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, constitutions, "intolerable injustice", democratization of society, public-law legal relations, justice.*

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.11.2026